

למי יש סבלנות לסובלנות?

מועדים לאזרח

**פעילויות חינוכיות במועדים בעלי משמעות
דמוקרטית ואזרחית בלוח השנה**

למי יש סבלנות לסובלנות?

הבוא

יום הסובלנות הבינלאומי נקבע באסיפה הכללית של מועצת האו"ם ב-16 בנובמבר 1995, יום בו חגגו 50 שנה לקיומו של הארגון. האסיפה אימצה את מסמך ההצהרה בה נוסחו שישה סעיפים ובה נקבע כי: "סובלנות היא לא רק חובה מוסרית אלא גם דרישה פוליטית ומשפטית מיחידים, קבוצות ומדינות". מטרתו של יום זה הוא: "לעורר את מודעות דעת הקהל לסכנות הטמונות באי-סובלנות ולחדש את המחויבות לפעול בקידום הסובלנות והחינוך לסובלנות".

מושג "הסובלנות" הוגדר בסעיף הראשון של ההצהרה: סובלנות היא היכולת לכבד ולקבל את השונות בין בני אדם המתבטאת בכל התחומים - תרבותית, דתית, חברתית, לאומית - ולאפשר לכל אדם או קבוצה להביע את דעתו ואמונתו באופן חופשי.

בתכנית זו אנו מבקשים להביא למודעות את הדילמות שמעלה סוגיית הסובלנות וגבולותיה במשטר דמוקרטי. כפי שנאמר בסעיף הרביעי של ההכרזה: "החינוך הוא האמצעי היעיל ביותר לקידום הסובלנות. הצעד הראשון בחינוך לסובלנות הוא לימוד נושא הזכויות ומשמעותן ועידוד הרצון לכבד ולהגן על זכויות הזולת".

מהו חינוך לסובלנות?¹

החינוך לדמוקרטיה ולסובלנות אין פירושו להגיש את הלחי השנייה למי שמעוניין לפגוע בך ולאהוב את הסבל, ואולם גם אין פירושו הימנעות מתמדת מכאב. פירושו חיוב הנאה והכאב הנובעים מהחירות ושלילתם של אלו המדכאים אותה.

אם מנסים ליישם את העיקרון המוטעה ולהתיר עשיית כל מעשה בתנאי שלא יפגע בזולת, מגלים כי עיקרון זה אינו בר שימוש מכמה בחינות:

א. מה שהוא בבחינת פגיעה במושגיו של האחד אינו כך מבחינתו של האחר. מייד נשאלת השאלה על פי מה נקבע כי מעשה מסוים הוא בבחינת פגיעה. על פי הגדרת הפוגע או הנפגע? לדוגמה, אדם דתי אמור להחליט אם לכפות על אדם חילוני שמירת שבת או לא. אם הוא מגדיר פגיעה על פי הערכים שלו, הרי שאינו פוגע בזולתו אם יכפה עליו שמירת שבת. אם הוא מגדיר פגיעה במושגיו של הזולת החילוני, הרי שמעשה זה יהיה מעשה פוגע שיש להימנע ממנו.

ב. כאשר שני אנשים טוענים כי הם נפגעים מפעולה מסוימת, בפגיעתו של מי נתחשב? נתאר לנו שני שותפים הגרים בדירת חדר. האחד מעוניין לצפות בטלוויזיה והאחר אינו מעוניין. אם יוחלט להימנע מצפייה, ייפגע המעוניין לצפות בה. אם נחליט ההפך, ייפגע האחר. כיצד נכריע?

ג. אם נדגיש בדבריו של מיל את עקרון אי הפגיעה בזולת, ונסכים שקיים קושי להגדיר מהי פגיעה בזולת, נמצא כי תיתכן סתירה בין עיקרון זה ובין עקרונות אחרים שעליהם הוא מבקש להגן,

¹ מתוך: אין קצת דמוקרטיה – על חינוך לדמוקרטיה ודמוקרטיה במערכת החינוך, אוקי מרושק-קלארמן, הוצאת כנרת 1991, עמ' 21-25.

כמו חופש הביטוי, חופש ההתארגנות ועוד. אפשר יהיה אז לטעון שאלו שכנגדם מתבטאים בחופשיות נפגעים מכך ולכן יש לאסור זאת. אפשר יהיה לטעון שאלו המשתמשים בחופש ההתארגנות פוגעים באחרים נגדם הם מתארגנים ולמנוע חירות זו. ואפשר אולי לטעון, ואפילו במידה מסוימת של צדק, שבחירה חופשית של מקצוע גם היא יכולה לפגוע בזולת משום שלכל מקצוע דרוש מספר מסוים של אנשים. עודף עוסקים יכול להזיק כמו גם מחסור בהם.

אם איננו מגדירים בבירור אילו פגיעות הן לגיטימיות ואילו אינן, ואנו משתמשים בעיקרון הכללי המופשט של אי פגיעה בזולת, עיקרון זה יכול לעמוד בסתירה כנגד החירויות האחרות עליהן מגנים מיל ואחריו חסידי דמוקרטיה אחרים.

ד. הבעיה הרביעית שבניסוח שגוי של העיקרון האמור, היא בסתירה הנוצרת בין עיקרון אי הפגיעה ובין עקרון החירות ובהשלכה שלה על תפיסת האדם את מקומו בחברה. **אם מדגישים את עקרון אי הפגיעה בזולת, חדלה הדמוקרטיה להיות תורת חיים והיא הופכת לתורת הימנעות מפעולה.** לא החירות הפעילה הופכת מרכז, אלא המאבק המתמיד למנוע מן הזולת ומעצמנו מעשים שונים.

לנקודה האחרונה חשיבות מרכזית. משמעותה **בתחומים מסוימים עקרון החירות משמעה הנכונות להעדיף את הזכות לביטוי ולחיים עם הפגיעות הנלוות לו על פני העיקרון של אי פגיעה בזולת.**

הפעילויות המוצעות בתכנית עוסקות בנושאים הבאים:

1. **"סובלנות וחופש הביטוי"** – ההפעלה מבקשת להצביע על חשיבות של חופש הביטוי למשטר הדמוקרטי ועל הקושי לממש אותו.
2. **"הזכות לכבוד וקבלת השונה"** – מבהירה את הרעיון שקבלת השונה היא לעיתים ביטוי לסובלנות ולעיתים מסווה למנגנוני דיכוי ופגיעה בשוויון.
3. **"סובלנות ומחאה"** – ההפעלה מאפשרת להכיר מחד בצורך ובלגיטימיות של ביטוי עמדות ביקורתיות במיוחד כלפי השלטון או סמכות כלשהי; ומאידך, בהכרח למסד ולהגביל את דרכי הביטוי.
4. **"גבול הסובלנות"** – ללמוד על גבולות הסובלנות במשטר דמוקרטי ועל העיקרון "הסכנה הברורה והמיידית" המנחה אותם.
5. **"המשפט של מיל – חירות ופגיעה"** – מטרתה לחדד את דילמת היסוד של בעיית הסובלנות - בין הרצון לממש את חירות ביטוי מרבית לרצון שלא להיפגע על ידי הזולת.

מצורפים:

הגדרות של המושג – סובלנות;

מסמך הצהרת ששת העקרונות של הסובלנות, שפורסם על ידי אונסק"ו 1995.

הפעלה 1: חירות ופגיעה

מטרות

1. להבין את הקשר בין מימוש חירות לפגיעה באחרים.
2. לברר אילו סוגי פגיעה באחר משמרים את החירות ולפיכך לגיטימיים ואילו פוגעים בחירות ולכן יש להגבילם.
3. לברר חירותו של מי קודמת במצבים של סתירה בין חירויות.

אמצעים

- ⌘ דף משימה: "המשפט של מיל – גרסה להשלמה".
- ⌘ כרטיסיית משימה: "מקרים של פגיעה".
- ⌘ כרטיסייה לדיון: "המשפט המלא של מיל".

מהלך ההפעלה

1. המשתתפים מקבלים את דף המשימה "המשפט של מיל – גרסה להשלמה" ומתבקשים להשלים את המשפט, כל אחד/ת פי הבנתם.
2. עבודה בקבוצות קטנות: כל קבוצה מקבלת את כרטיסיית המשימה "מקרים של פגיעה" ומתבקשת לפעול באופן הבא:
 - א. בקבוצה – כל משתתף מספר על מקרה אמיתי שאירע לו, בו פגע בזולת או שנפגע על ידו.
 - ב. הקבוצה דנה בכל מקרה מסופר בהתייחס לשאלות הבאות:
 - האם הפגיעה שתוארה היא אכן פגיעה?
 - כיצד הוגדרה הפגיעה?
 - מהן גבולותיה של הפגיעה? האם כשמישהו אינו יכול לממש את חירותו או כשנפגעות זכויותיו?
 - האם במקרה המתואר היה קשה להגדיר מהי פגיעה? מדוע?
 - מתי פגיעה נחשבת כלגיטימית? מתי לא?

דיון במליאה

1. מחלקים לעיונם של המשתתפים את כרטיסיית המשפט המלא של מיל ומסבירים כי בשאלת הקשר שבין חירות לפגיעה קיימות שתי גישות מנוגדות:
 - הגישה האחת, אותה מייצג מיל, רואה בחירות הימנעות מפגיעה בזולת.
 - הגישה האחרת מגדירה את החירות כהסכמה הדדית להיפגע זה מזה – למען החירות.

2. מקיימים דיון בשאלות הבאות:

- לאור הדיונים שהתקיימו בקבוצות ולאור ההסבר של שתי הגישות, איזו מהגישות מקובלת עליכם?
- על פי איזו גישה אתם פועלים בחייכם – על פי גישת ההימנעות מפגיעה בזולת או על פי הגישה השנייה, לפיה כדי לממש את ערך החירות לעתים אנו פוגעים ולעתים – נפגעים?
- באיזו חברה הייתם מעדיפים לחיות – בזו המייצגת את הגישה של מיל או באחרת? מדוע?
- האם אתם מוכנים לפגוע באחרים כדי לקדם את חירות הקבוצה? באילו מקרים?

סיכום

מסכמים את הנקודות המרכזיות שעלו בדיונים ומזכירים את ההגדרות של חירות ופגיעה שעלו. מחדדים את הקושי הקיים בחברה דמוקרטית לחיות חיים של חירות מבלי לפגוע באחרים ומבהירים כי השאלה הדמוקרטית המרכזית היא **איזה סוג פגיעה לגיטימי בדמוקרטיה ואיזה סוג של פגיעה אינו לגיטימי**.

מציינים למשתתפים כי גיון סטיוארט מיל, מחבר הקטע שקראו, נחשב למייצג המרכזי של הדמוקרטיה הליברלית המדגישה את החירות כערך המרכזי. לפי גישה זו, על המדינה להימנע ככל האפשר מהתערבות בענייניו של היחיד. יחד עם זאת, ברור היה למיל שהיעדר מוחלט של התערבות יכול לגרום לפגיעה קשה באנשים ולפיכך הוא חיפש אחר הגדרה מינימלית של התערבות. בהפעלה זו נעשה ניסיון לברר האם ההגדרה שמצא מיל אכן מצמצמת את ההתערבות למינימום.

דף משימה: המשפט של מיל – גרסה להשלמה

בספרו "על החירות" כותב הוגה הדעות ג'ון סטיוארט מיל את המשפט הבא:
"... העיקרון שלנו דורש שיהא אדם חופשי בטעמו ובבחירת משלח-ידו; שתהיה לו הרשות לתכנן תכנית-חיייו באופן המתאים לאופיו, ולעשות את הכול כאוות-נפשו, ובלבד ש – – –"
השלימו את המשפט לפי הבנתכם.

כרטיסיית משימה: מקרים של פגיעה

ערכו סבב בו יספר כל אחד על מקרה אמיתי שאירע לו, בו פגע בזולת או שנפגע על ידו.
לגבי כל מקרה, דונו בשאלות הבאות:

1. האם הפגיעה שתוארה היא אכן פגיעה?
2. כיצד הוגדרה הפגיעה?
3. מהן גבולותיה של הפגיעה? האם כשמישהו אינו יכול לממש את חירותו או כשנפגעות זכויותיו?
4. האם במקרה המתואר היה קשה להגדיר מהי פגיעה? מדוע?
5. מתי פגיעה נחשבת כלגיטימית? מתי לא?

המשפט השלם של מיל

"... העיקרון שלנו דורש שיהא אדם חופשי בטעמו ובבחירת משלח-ידו; שתהיה לו הרשות לתכנן תכנית-חיייו באופן המתאים לאופיו, ולעשות את הכול כאוות-נפשו, ובלבד שיקבל על עצמו את כל העלול לצאת ממעשיו; וששאר הבריות לא יפריעו בעדו, כל זמן שאינם ניזקים על-ידי מעשיו, ולו גם תיראה התנהגותו בעיניהם כטיפשית, כעיקשת או כפושעת."

ג'ון סטיוארט מיל, על החירות, תש"ו, עמ' 25

רקע למנחה: חירות ופגיעה

א. יחסיות הפגיעה – פגיעה היא סובייקטיבית ולעתים קשה לדעת מתי פוגעים במישהו; כל דבר יכול לפגוע בכל אחד. כאשר שני אנשים נפגעים מאותה סיטואציה, עלינו לשאול את עצמנו בפגיעתו של מי נתחשב.

דוגמה: שני אנשים עובדים באותו משרד. האחד מדליק את המזגן כי חם לו מאוד ואילו והשני מבקש לכבותו, כיוון שקר לו. בפגיעה של מי נתחשב?

ב. מהי פגיעה לגיטימית ומהי פגיעה לא-לגיטימית? – פגיעה לא-לגיטימית היא פגיעה בזכויות. ההגבלה על מימוש חירותו של האחד נעשית בכדי שאותו אדם לא יפגע במימוש חירותו של האחר. הפגיעה אינה נמדדת על פי הרגש של הנפגע אלא אל מול עיקרון דמוקרטי. השאיפה היא לאפשר את האופציה הרחבה של החירות לכולם, ולכן מגבילים חברתית רק את הפגיעות הלא-לגיטימיות.

ג. הסתירה בין עקרון אי הפגיעה ובין העקרונות האחרים, כולל עקרון החירות – למעשה, כל פעולה חופשית "פוגעת" במישהו. לפיכך קיים מתח בין פגיעה באחרים ובין החירות והסובלנות הנדרשות כדי שהחירות תישמר.

דוגמאות:

▪ כאשר מטילים ביקורת באדם הדבר עלול לפגוע בו, אולם אם נמנעים מלהטיל את הביקורת הרי שחופש הביטוי נפגע. משמעות החירות היא לפיכך **העדפת ביטוי חופשי ומורכבות שכוללת פגיעה על פני אי פגיעה.**

▪ אם מדגישים את עקרון אי הפגיעה אזי החירות נפגעת, והדמוקרטיה הופכת מתורת חיים לתורת **הימנעות מפעולה**. הדבר עלול להוביל ל**דיכוי עצמי** בתואנה של אי רצון לפגוע באחרים, וזאת מבלי לברר אם ישנה פגיעה (הדבר מתבטא בהתנהגויות כמו הימנעות, הגבלה עד כדי פסיביות, קיפאון וכדומה).

מהי המשמעות של סובלנות אם מיישמים קריטריון זה?

סובלנות = סבל. אנו סובלים למען חירותו של האחר והוא סובל למען קיומה של חירותנו. סובלנות נדרשת במקום בו צפויה פגיעה כתוצאה מהתנהגות אדם על פי אמונתו.

ד. מהי המשמעות של חיים בחברה דמוקרטית? מהי המשמעות של חינוך לדמוקרטיה? – כשחיים בחברה יש גם אי נוחות אך זו מאפשרת חיים ומימוש עצמי. חינוך לדמוקרטיה אינו חינוך לנימוסים והליכות אלא חינוך לסובלנות לפגיעה מצד הזולת, הנובעת ממימוש את חיו. בעיניים דמוקרטיות, הדבר עדיף על פני ויתור הדדי על מימוש החיים או על פני מאבק אליים.

הפעלה 2: סובלנות וחופש הביטוי

מטרות:

1. לעורר מודעות לקושי להיות סובלני לעמדות שונות משלנו;
2. להכיר בחשיבות הסובלנות וחופש הביטוי.

חומרים:

- ⌘ היגדים שונים – כל היגד רשום על דף נפרד (דוגמה מצורפת)
- ⌘ כלי כתיבה

מהלך הפעילות:

1. מפזרים את דפי ההיגדים על הרצפה והמשתתפים מוזמנים לעבור בין ההיגדים ולסמן X על כל משפט שלא היו מוכנים שיופיע בעיתון בית הספר.
2. המנחה מזיז את כל ההיגדים שסומנו ב-X לצד.

דיון במליאה:

1. איזה משפטים נשארו ולא סומנו ב-X – ומדוע?
 2. איזה משפטים נפסלו? - מי פסל מה ומאיזה נימוקים.
- לתת מקום לדיון בין המשתתפים בין דברים שנמחקו על ידי חלק מהאנשים וחלק לא. מי מחליט מה נכנס לעיתון? האם מחליטים על פי הקיצוני ביותר ואז למעשה מתבטל גם חופש הביטוי של כולם כיוון שביניהם יש דעות שונות שמתבטלות כאשר נוהגים על פי דעה אחת. האם יש מומחה שיחליט מה נכנס לעיתון ומה לא?
3. ישנם היגדים דומים אך כתובים בשפה שונה או ברמת חומרה של הנושא - מה ההבדל? האם אותה משמעות להגיד שמדיניות המנהלת הרסנית או בעייתית? מה הבעיה בשינויי ניסוח?
 4. מה נפגע מכך שלא נפרסם את ההיגדים הנ"ל: מה כל כך קשה בביקורת? מה המשמעות החברתית שלא תהיה ביקורת? מה המשמעות החינוכית לחוסר ביקורתיות במערכת החינוך? מה זה אומר לתלמידים על עיתונות? מתי הביקורת הרסנית? האם הביקורת בהכרח הרסנית?
 5. איך מלמדים מהי ביקורת לגיטימית ואיפה אפשר לבטא אותה?
 6. איזה סוגי עיתון אפשריים בבית ספר:
- עיתון "מטעם" – עיתון שמבטא דעה של קבוצה הגמונית אחת בלבד.
 - עיתון המאפשר העלאת דעות שונות
 - עיתון שתפקידו לבקר את העשייה.

רשימת היגדים

שני אחים מבית הספר מספרים כמה הם אוהבים ללכת מכות ביניהם : "זה כף, אמא שלנו לא מבינה את זה"
לא לאלימות כן לחברות - תלמידי בית הספר השתתפו בצעדה נגד אלימות
מועצת תלמידים אינה מייצגת כראוי את בוחריה
מורות פטפטו במשך כל ההצגה שנערכה בבית הספר
התנהגות התלמידים במשחק הכדורסל הייתה מבישה
היועצת החדשה מגניבה וקולית
היועצת החדשה נהדרת
מוקדי העניין לא יוצרים עניין אצל ילדי בית הספר
מוקדי העניין לא מעניינים אף אחד
המורים שהגיעו מבית הספר הפתוח גורמים לאי סדר
מדיניות המנהלת בעייתית
מדיניות המנהלת הרסנית לבית הספר
דני חולה במחלת הסרטן. תלמידים ומורות מתבקשים לבקרו
המורים הרוסים הביאו לארץ שיטות חינוך קשוחות ומדכאות
התלמידים החלשים גורמים לדימוי רע לבית הספר

הפעלה 3: הזכות לכבוד וקבלת השונה

מטרות:

1. לברר האם לנהוג בסובלנות ולכבד את הזולת פירושו להסכים אתו, לשנות אותו, או לקבל אותו כפי שהוא.
2. להבהיר כי לעיתים קבלת השונה היא ביטוי לסובלנות ולעיתים מסווה למנגנוני דיכוי ופגיעה בשוויון.

חומרים:

- ⌘ דף משימה: "לשנות או לקבל"
- ⌘ כלי כתיבה

מהלך ההפעלה:

1. הכיתה תחולק לקבוצות בנות חמישה משתתפים כל אחת. משתתפי כל קבוצה יקבלו את דף המשימה: "לשנות או לקבל" ויתבקשו לפעול בדרך הבאה:
 - א. להחליט בכל אחד מסעיפי הרשימה, כיצד יש לנהוג אם רוצים לבטא יחס של כבוד כלפי הדמות המתוארת – האם יש להסכים עמה, האם יש לפעול לשינויה (שינוי עמדתה או מצבה) או שמא יש לקבל אותה כפי שהיא?
 - ב. לגבש עמדה לגבי משמעות המושג "כבוד" – האם מתן כבוד לזולת פירושו להסכים אתו, לפעול לשינויו (או לשינוי מצבו) או לקבל אותו כפי שהוא?
2. הכיתה תכונס לדיון במליאה:
3. הדיון יעסוק בשאלות שדנו בהן בקבוצות.

הערה למנחה:

רשימת האפיונים ארוכה. אם הזמן העומד לרשותך קצר, אפשר לבחור מתוך הרשימה שניים-שלושה אפיונים ולקיים עליהם דיון עם הקבוצה.

דף משימה: לשנות או לקבל?

לפניכם רשימה של אפיונים של בני אדם.

עליכם להחליט בכל אחד מסעיפי הרשימה, כיצד יש לנהוג אם רוצים לבטא יחס של כבוד כלפי הדמות המתוארת – האם יש להסכים עמה, האם יש לפעול לשינויה (שינוי עמדתה או מצבה) או שמא יש לקבל אותה כפי שהיא?

↩ סמנו X בטבלה לפי החלטתכם ונמקו אותה.

↩ נסו להגיע לטבלה קבוצתית מוסכמת.

↩ תארו את הקשיים ביצירת הטבלה המוסכמת.

לקבל	לשנות	להסכים	אפיוני הדמות
			מתקשה בלימודים
			חסר השכלה
			יהודי דתי
			יהודי חילוני
			נוצרי
			מוסלמי
			פמיניסט
			סוציאליסט
			קפיטליסט
			גזען
			עשיר
			עני
			נכה

- כל האפיונים רשומים בלשון זכר מטעמי נוחות אך הכוונה היא לשני המינים, עמכם הסליחה.

הפעלה 4: סובלנות ומחאה

מטרות:

- א. לחוות מצב שבו אין לנו יכולת למחות, על מנת לבחון את פעולתנו במצב זה.
- ב. ללמוד להבחין בין מחאה בדרכים לגיטימיות, לבין מחאה בדרכים שאינן לגיטימיות.
- ג. אילו סוגי מחאה נראים לגיטימיים בעיני האזרחים ואילו בעיני השלטון, מדוע?

אמצעים:

- ⌘ לוח עם חוקי המשחק
- ⌘ בלון אחד (ועוד שניים נוספים)
- ⌘ מדבקות בשני צבעים, כמספר המשתתפים

מהלך הפעילות

שלב א': משחק בלון היד

1. מסבירים למשתתפים כי הם עומדים לשחק במשחק "כדור-יד" עם בלון ולשם כך יש צורך בהתארגנות הבאה:
 - א. לפנות את מרכז הכיתה ולסמן שני שערים, כל שער בקצה אחד.
 - ב. המנחה ממנה שניים-שלושה נציגים כשופטים במשחק.
 - ג. יתר המשתתפים נחלקים לשתי קבוצות באופן אקראי.
 - ד. חברי כל קבוצה יסומנו על ידי מדבקה בצבע אחד. צבע שונה לכל קבוצה.
2. תולים את חוקי המשחק ומקריאים למשתתפים:
 - א. על הלוח רשומים מספר חוקים, והשופטים הם האחראים לאכיפתם. בנוסף לחוקים אלה, **השופטים רשאים לחוקק עוד שני חוקים לאחר שלוש דקות של משחק.**
 - ב. **מטרת המשחק:** להבקיע עם הבלון כמה שיותר שערים לקבוצה היריבה.
 - ג. בחמש הדקות הראשונות של המשחק, אסור למשתתפים לדבר עם הקבוצה היריבה או עם השופטים. לאחר חמש דקות, מותר לדבר עם הקבוצה היריבה ועם השופטים.
 - ד. אסור ללכת עם הבלון.
 - ה. אסור למסור או להבקיע אלא בעזרת היד בלבד. מי שעובר על חוק זה, יוצא לשתי דקות מהמשחק.
 - ו. מי שדוחף את בן הקבוצה השנייה, מקבל אליו את הבלון מיידית.
 - ז. מי שצועקת נענשת בהעברת הבלון לקבוצה השנייה באותו רגע. חוק זה אינו חל על גברים.
 - ח. מי שמפוצץ בלון, יוצא מהמשחק. גבר יוצא מהמשחק לצמיתות, אישה יוצאת מהמשחק לשתי דקות.

3. המנחה מורה על תחילת המשחק.

4. בתום המשחק (לאחר כ-20 דקות) הקבוצה תתכנס למליאה.

שלב ב' - דיון במליאה:

1. מה קרה במשחק כאשר חוק 2 היה תקף? מה קרה כאשר לא היה תקף?
2. מה הרגישו המשתתפים בשני חלקי המשחק? האם היה הבדל בתחושות?
3. מה היו דרכי המחאה שבהן השתמשו משתתפים שונים במשחק?
4. מה היו תוצאותיהן של המחאות בדרכים השונות?
5. האם היה קשר בין תוכן החוק, לבין סוג המחאה ועוצמתה?
6. בחיי היומיום: אלו מחאות לגיטימיות בעיני המשתתפים ואלו לא? מתי מופיעות מחאות לא לגיטימיות? אלו מחאות יעילות ואלו לא?

סיכום:

אורח חיים דמוקרטי מגדיר דרכי מחאה לגיטימיות, ודרכי מחאה שאינן לגיטימיות. במצבים שבהם השלטון מתווה זכויות שוות לכלל האזרחים, הדרכים הלגיטימיות קלות להגדרה ולניסוח: הזכות להפגין והזכות לביטוי חופשי, מאפשרות מחאה כנגד מצבים המחייבים שינוי, לדעתם של האזרחים. שלטון שבו הזכויות המוענקות לאזרחים אינן שוות והמחאה הדמוקרטית אסורה, מציב קושי להגדרת מחאה לגיטימית. דרכים אלימות מכשילות פתרון סכסוכים בדרכי שלום ופוגעות ביצירת אמון, אך עם זאת, מחאה בדרכים שאינן אלימות, מתגלה לעתים כבלתי יעילה. יש המצביעים על התנגדות פסיבית לא אלימה כעל דרך אפשרית, ויש הממליצים על ניהול דיאלוג יצירתי. כמו כן, יש המצדדים בשימוש בכלים המקובלים של מחאה דמוקרטית - גם כאשר אלה מוגבלים.

הפעלה 5: גבול הסובלנות - חופש הביטוי וההסתה

מטרות ההפעלה:

- א. לבחון מהם גבולות הסובלנות ולתרגל את יישום העיקרון של "הסכנה הברורה והמיידית" לאבחנה בין חופש הביטוי להסתה.
- ב. לעמוד על הקשיים והבעיות ביישום העיקרון.

אמצעים:

1. דף הגדרה של "הגישה התועלתנית" ומקרים לבחינת "עקרון הסכנה הברורה והמיידית" – כמספר התלמידים.
2. כלי כתיבה.

מהלך הפעילות:

1. תולים על הלוח או מקריאים את ההגדרה של "הגישה התועלתנית" ומבהירים את ההגדרה.
2. **עבודה אישית:** מחלקים את דף העבודה עם רשימת המקרים לכל תלמיד/ה והם מתבקשים לגבש החלטה לגבי כל אחד מהמקרים המופיעים ברשימה – אילו מהן יש לאסור את פרסומם ואילו מהם יש להתיר, לפי העיקרון של "הסכנה הברורה והמיידית".
3. **עבודה בקבוצות של ארבעה-חמישה משתתפים:**
 - א. חברי כל קבוצה ישתפו את חבריהם בהכרעה האישית שקיבלו לגבי כל אחד מהמקרים.
 - ב. לאחר מכן, הקבוצה תנסה להגיע להחלטה משותפת אילו מקרים יש לאסור את פרסומם ואילו יש להתיר, על פי הגישה התועלתנית של "סכנה ברורה ומיידית".
 - ג. הקבוצה תשוחח על הקשיים שהיו בניסוח החלטה משותפת לגבי המקרים שיש לאסור לפרסום ולגבי אילו שיש להתיר.
 - ד. הקבוצה תברר אם היו דוגמאות בתרגיל שהיו מותרות לפרסום לפי הקריטריון המוצע, אך בכל זאת יש לאסור אותן. ולהיפך - אם היו דוגמאות בתרגיל שהיו אסורות לפרסום לפי הקריטריון המוצע ושהם היו רוצים להתיר אותן.
4. **סיכום במליאה:** התלמידים מעלים את היתרונות ואת המגבלות של הקריטריון ודנים בו.

הקשיים העלולים להתעורר בדיונים:

- ↔ ההערכה של מידת הסכנה הצפויה יכולה להיות שנויה במחלוקת.
- ↔ יש מי שיכולים לחשוב שהביטוי של הדברים עשוי דווקא למנוע את הסכנה, בעוד שאחרים יכולים לחשוב כי הביטוי עשוי לגרום לה.

דף עבודה: הגישה התועלתנית להבחנה בין חופש הביטוי להסתה

הגדרה:

הגישה התועלתנית מבחינה בין חופש הביטוי וההסתה על פי מבחן התוצאה הצפויה בו – היא מגדירה הסתה כדיבור המהווה "סכנה ברורה ומיידית". הסכנה הוודאית כתוצאה מהדיבור, היא המפתח להבחנה בין חופש ביטוי להסתה. השאלה המכרעת היא – באיזה הקשר נאמרו הדברים ומה צפויה להיות השפעתם בטווח הקצר.

לאשר פרסום	לאסור פרסום	המקרים אותם יש לבדוק לפי הקריטריון של "סכנה ברורה ומיידית":
		1. האם מותר לאדם לזעוק בתאטרון מלא מפה לפה "מחבלים בשורה השלישית"?
		2. סֵפֶר מספר לקוח ותוך כדי שיחה ביניהם טוען שראש הממשלה הוא בוגד.
		3. עיתונאי מוקיע מעל דפי העיתון את מדיניות השלום של רבין.
		4. עיתונאי מוקיע מעל הדפי העיתון את מדיניות השלום של בנימין נתניהו.
		5. עיתונאי כופר בעיתונו בסמכות הממשלה לבצע את מדיניותה בגלל שהיא נסמכת על קולות הערבים.
		6. עיתונאי כופר בעיתונו בסמכות הממשלה לבצע את מדיניותה בגלל שהיא נסמכת על קולות של מי שאינם משרתים שירות מלא בצה"ל: נשים, עולים, ערבים, חרדים ועוד.
		7. הצגת תזות אנרכיסטיות נגד הדמוקרטיה בקורס אוניברסיטאי.
		8. הצגת תזות נגד הדמוקרטיה בהפגנת המונים.
		9. רב מציג בפני תלמידיו את העמדה כי ראש הממשלה בוגד וחל עליו "דין רודף" (יש להסביר מהו "דין רודף").
		10. קבוצת ערבים קוראת בכיכר בזמן הפגנה "מוות ליהודים".
		11. קבוצת יהודים קוראת בזמן הפגנה "מוות לערבים".
		12. האם מותר לכתוב את התרגיל הזה?

הגדרות של המושג - סובלנות

[...] הסובלנות, כשהיא מתפרשת כעמדה או כהלוך-רוח, מתארת כמה אפשרויות.

הראשונה - משקפת את מקורות הסובלנות הדתית במאה השש-עשרה והשבע-עשרה, היא פשוט השלמה בשתיקה עם השוני, למען דרכי שלום. אנשים הורגים זה את זה במשך שנים על שנים, עד שלבסוף הם נעשים מותשים, פולטים אנחת רווחה, ואנו מכנים זאת סובלנות. אבל אנו יכולים להתוות רצף של השלמות מוחשיות יותר.

עמדה אפשרית **שנייה** היא - אדישות סבילה, נינוחה ורוחשת-טובה כלפי השוני: "יש כל מיני אנשים בעולם".

השלישית נובעת ממין סטואיות מוסרית - הכרה מתוך עיקרון בכך של"זולת" יש זכויות, גם אם הוא מממש אותן בדרכים שאינן נראות לנו.

הרביעית מביעה פתיחות כלפי הזולת; סקרנות - אולי אפילו יחס של כבוד, ובצדו נכונות להקשיב וללמוד. ובהמשך הרצף ישנה השמחה על השוני: שמחה אסתטית, אם השוני מתפרש כהשתקפות, במישור התרבותי, של רוחב היריעה ושל הרבגוניות של הבריאה האלוהית או של העולם הטבעי; או שמחה תפקודית, אם ההבדל נתפס, כמו בטיעון הרב-תרבותי הליברלי, כתנאי הכרחי לשגשוג אנושי, המציע לפרטים את אפשרויות הבחירה המעניקות משמעות לאוטונומיה שלהם.

מתוך: "על הסובלנות", מאת: מייקל וולצר, תרגום לעברית: עמנואל לוטס, הוצאת משרד הביטחון, 1999. עמוד 23 (הערה: ההדגשים למטרת הנוחות ואינן במקור).

שאלות לדיון:

- א. האם הקבוצה שלכם סובלנית, לדעתכם? איזה סוג סובלנות קיים בקבוצה?
- ב. אילו סוגי סובלנות חשובים מבחינה דמוקרטית יותר ואילו פחות?

מסמך הצהרת ששת העקרונות של הסובלנות, אונסק"ו 1995:

סעיף 1: משמעות המושג סובלנות (Tolerance):

1. סובלנות היא היכולת לכבד ולקבל את השונות בין בני אדם המתבטאת בכל התחומים - תרבותית, דתית, חברתית, לאומית - ולאפשר לכל אדם או קבוצה להביע את דעתו ואמונתו באופן חופשי. ניתן לקדמה באמצעות ידע, פתיחות, תקשורת, חופש הדעה, מצפון ואמונה, זו לא רק חובה מוסרית זוהי גם דרישה פוליטית, וחוקית. הסובלנות היא ערך חיוני נעלה המאפשר קיום של שלום המחליף בין תרבות של מלחמה בתרבות של שלום.
2. סובלנות איננה ויתור, כניעה או התנשאות מעל האחר. סובלנות היא מעל הכל גישה אקטיבית המונעת מתוך הכרה בזכויות האדם האוניברסליות וחירותו. בכל מקרה לא יוצדקו פגיעה בזכויות האחר. סובלנות היא מעשה שנעשה על ידי היחיד, קבוצות ועמים.
3. המושג סובלנות מכילה בתוכה את האחראיות לשמור על זכויות האדם, פלורליזם (כולל פלורליזם תרבותי), דמוקרטיה ושלטון החוק. הסובלנות איננה מאפשרת דוגמטיות ורודנות מכל סוג שהוא.
4. הסובלנות צריכה לנבוע מתוך כבוד לזכויות האדם ולכן אין פירושה גילוי סובלנות כלפי אי-צדק חברתי או ביטול או החלשה של האמונה האישית. משמעותה היא קבלת העובדה שבני האדם באופן טבעי שונים במראה החיצוני, במצבם, בדיבורם ושפתם, התנהגותם וערכיהם, יש להם את הזכות לחיות בשלום ולהיות כפי שהם. כמו כן שלא ייכפו האחד על השני את דעותיהם ואמונותיהם.

סעיף 2: משמעות המושג ברמת המדינה

1. סובלנות ברמת המדינה דורשת חקיקה הוגנת ללא משוא פנים, אכיפת חוק והליכי מערכות משפט ומינהל הוגנים. זה גם דורש שההזדמנויות החברתיות והכלכליות יהיו נגישים לכל ללא אפליה. דחיקת קבוצות ויחידים לשוליים עלולה להוביל לתסכול עוינות ופנטיות.
2. על מנת להשיג חברה יותר סובלנית מדינות צריכות לאמץ ולפרסם את האמנות הבינלאומיות הקיימות בדבר זכויות האדם ולחוקק חוקים חדשים או להתאימם לצורכי המדינה, כאשר היא נדרשת כדי להבטיח את השוויון לכל הקבוצות והיחידים.
3. על מנת לשמור על השלום העולמי חיוני שהיחיד, הקבוצה והמדינה יקבלו ויכבדו את עובדת הרב-תרבותיות הקיימת בחברה האנושית. בלי סובלנות לא יתקיים השלום ובלי שלום, לא יתאפשר פיתוח או דמוקרטיה.
4. אי-סובלנות גורמת לדחיקת קבוצות לשוליים ומניעתם מלקיחת חלק בהליך החברתי והפוליטי, ובכך להפיכתם לקבוצות מופלות שמופנית אליהן אלימות. כפי שנכתב בהכרזה נגד גזענות ודעה קדומה, כל היחידים וכל הקבוצות יש להם הזכות להיות שונים.

סעיף 3: המימד החברתי

1. בעולם המודרני הסובלנות היא חיונית יותר מבעבר. זהו עידן של גלובליזציה ושינויים גדולים רבים בתחומי הכלכלה, התנועה הכלל עולמית, התקשורת, אינטגרציה ותלות הדדית, תנועות הגירה גדולות של אוכלוסיות ועקירת תושבים ממקומם, תהליכי עיור ושינויים חברתיים. גילויי חוסר סובלנות יוצרים קונפליקטים רבים והסכנה להתלקחות בכל מקום היא ממשית.

2. סובלנות חיונית שתהיה ביחסים בין יחידים, במשפחה ובקהילה. קידום הסובלנות ועיצוב גישות של פתיחות, הקשבה וסולידיות צריכות להיעשות בבתי הספר, אוניברסיטאות ובחינוך הבלתי פורמלי, בבית ובמקומות העבודה. אמצעי התקשורת הם בעמדה המאפשרת להם לקחת על עצמם תפקיד פעיל לקיום דיאלוג פתוח וחופשי, לימוד ערכי הסובלנות והדגשת הסכנה של האדישות כלפי אי-סובלנות של קבוצות ואידיאולוגיות.
3. כפי שנוסח בהצהרת אונסקו נגד גזענות ודעה קדומה, חייבים לנקוט באמצעים להבטיח שוויון, הזכות לכבוד ליחידים ולקבוצות בהתאם לצורך. בהקשר זה יש לשים לב לקבוצות פגיעות שהם בעמדה כלכלית או חברתית נחותה ולתת להם את הגנת החוק והאמצעים החברתיים במיוחד בנושאים של דיור, עבודה, ובריאות וכן, לכבד את תרבותם ולסייע להם בקידום מקצועי באינטגרציה חברתית בעיקר באמצעות החינוך.
4. יש לקיים מאמצים משותפים באמצעות קשרים ברשת בינלאומית של מחקר ומדע כדי לתת מענה לאתגר עולמי זה. השיתוף יעשה עם מעצבי מדיניות, אנשי מחקר, ואנשי מקצוע.

סעיף 4: חינוך

1. החינוך הוא האמצעי היעיל ביותר לקידום הסובלנות. הצעד הראשון בחינוך לסובלנות הוא לימוד נושא הזכויות ומשמעותן ועידוד הרצון לכבד ולהגן על זכויות הזולת.
2. חינוך לסובלנות חייב להפוך להיות לנושא ראשון במעלה. לכן יש לקדם באופן סיסטמטי ורציונלי שיטות שיטפלו בכל גילויי האי-סובלנות ברבדים השונים – תרבותי, כלכלי, חברתי, פוליטי, ודתי – שהם המקור לגילויי הגזענות והאלימות. מדיניות החינוך והתכניות צריכות לתרום להבנה של סולידריות וסובלנות בין יחידים ובין קבוצות על רקע עדתי, דתי, תרבותי או על רקע של שפה.
3. חינוך לסובלנות צריך למצוא מענה להשפעות שמובילות לפחד ואפליית האחר וצריך לעזור לצעירים לפתח יכולות לשיפוט עצמאי, חשיבה ביקורתית ועמדה מוסרית.
4. אונסקו מתחייבת לתמוך וליישם תכניות של מחקרים חברתיים ותכניות של חינוך לסובלנות, זכויות האדם ומניעת אלימות. זאת ניתן לעשות באמצעות תכניות להכשרות מורים, פיתוח תכניות לימודים, שינוי תוכן ספרי לימוד ושיעורים ושאר חומרים חינוכיים כולל טכנולוגיות חינוכיות חדשות. תכניות אלו יתמקדו בחינוך לאזרחות אחראית ואיכפתית פתוחה לתרבויות אחרות, המושתת על ערכי החירות, כיבוד הזכות לכבוד וקבלת השונה ומסוגלות למנוע קונפליקטים או לפתור אותן באמצעים לא אלימים.

סעיף 5: מחוייבות לפעולה

אונסקו מחוייבת לקדם את הסובלנות ואי אלימות דרך תכניות ומוסדות בתחום החינוך, מדע, תרבות ותקשורת.

סעיף 6: יום הסובלנות הבינלאומי

קביעת יום הסובלנות הבינלאומי ב-16 לנובמבר נעשה במטרה לעורר את מודעות דעת הקהל לסכנות הטמונות באי-סובלנות ולחדש את המחויבות לפעול בקידום הסובלנות והחינוך לסובלנות.